УДК 801.3:8020

Н. Ф. Єремєєва

Н. Ф. Еремеева

N. F. Yeremeieva

*Черкаський інститут пожежної безпеки імені Героїв Чорнобиля національного
університету цивільного захисту України*

*Черкасский институт пожарной безопасности имени Героев Чернобыля
национального университета гражданской защиты Украины*

*Cherkasy Institute of Fire Safety named after Chornobyl Heroes of the National
University of Civil Defence of Ukraine*

ОСОБЛИВОСТІ СЕМАНТИЧНОЇ СТРУКТУРИ АНГЛІЙСЬКОЇ НАРОДНОЇ КАЗКИ

ОСОБЕННОСТИ СЕМАНТИЧЕСКОЙ СТРУКТУРЫ АНГИЙСКОЙ НАРОДНОЙ СКАЗКИ

PECULIARITIES OF ENGLISH FAIRY TALE SEMANTIC STRUCTURE

В статті досліджується семантика англійської народної казки. На сучасному етапі розвитку мови відкривається новий ракурс вивчення казки – концептуальний аналіз її змісту, який здійснюється в царині когнітивної лінгвістики, в поле зору якої потрапляють структури репрезентації знань, які стоять за мовними знаками і мовленнєвими творами. Основна мета дослідження полягає у визначенні закономірностей структуризації тих ментальних репрезентацій, які формують концептуальний (психологічний) простір казкових текстів і є необхідною передумовою для побудови казкового тексту як такого і для його розуміння. При дослідженні казкового тексту використовувався фреймовий підхід до моделювання концептуального простору казки як знака, що характеризується певною семантикою. Наше дослідження є фактично розвитком ідей В. Я. Проппа і пов'язане з виходом у царину концептуальної (когнітивної) семантики, де на сучасному етапі розробляється формальний апарат для моделювання вербалізованих знань.

Ключові слова: англійська народна казка, концептуальний простір, концептуальний аналіз, позитивний персонаж, когнітивна семантика, теорія фреймів.

В статье исследуется семантика английской народной сказки. На современном этапе развития языка открывается новый ракурс изучения сказки – концептуальный анализ ее содержания, осуществляемый в области когнитивной лингвистики в поле зрения которой попадают структуры представления знаний, стоящие за языковыми знаками и речевыми произведениями. Основная цель исследования заключается в определении закономерностей структуризации тех ментальных репрезентаций, которые формируют концептуальное (психологическое) пространство сказочных текстов и являются необходимой предпосылкой для построения сказочного текста как такового и для его понимания. При исследовании сказочного текста использовался фреймовый подход к моделированию концептуального пространства сказки как знака, характеризующегося определенной семантикой. Наше исследование является фактически развитием идей В. Я. Проппа и связано с выходом в область концептуальной (когнитивной) семантики, где на современном этапе разрабатывается формальный аппарат для моделирования вербализованных знаний.

Ключевые слова: английская народная сказка, концептуальное пространство, концептуальный анализ, когнитивная семантика, теория фреймов.

The article deals with semantics of English folk fairytales. Conceptual analysis is considered to be a new approach to the learning of folk fairytales. This analysis is performed in terms of cognitive linguistics which deals with structures of knowledge representation, which form language signs and speech patterns. The purpose of the investigation is to identify the patterns of structuring of mental representations which form conceptual (psychological) space of folk fairytale texts. They are considered to be the main prerequisite for both the folk fairytale formation and its understanding. While investigating the folk fairytale texts we have used the frame approach for modeling the conceptual space of a folk fairytale as a sign which is characterized by certain semantics. Our investigation develops Propp's ideas and is connected with conceptual (cognitive) semantics. Nowadays formal apparatus for modeling verbalized knowledge is developed within this field of science.

Key words: English folk fairytale, conceptual space, conceptual analysis, cognitive semantics, frame theory.

Численні дослідження, присвячені казці в літературознавстві та фольклористиці містять справедливі твердження про те, що казкова розповідь є відображенням неповторного та чарівного світу і відкривається перед читачем різноманіттям своїх нереальних і навіть фантастичних форм, що свідчить про її глибоку змістовність і наповненість народною мудрістю. У казці можна відчувати дух народу, його менталітет, тобто склад мислення і здатність певним чином інтерпретувати і оцінювати події, які відбуваються.

Предметом нашого дослідження є семантика англійської народної казки (далі АНК), яка формує сутнісну, релятивну та прагматичну канву казкової розповіді. Семантика АНК – це багатогранний предмет, до вивчення якого існують різноманітні підходи. У мовознавстві казковий текст був об'єктом різнобічного аналізу: фонетичного [2; 8], стилістичного [4], структурно-морфологічного [6], структурно-семантичного, структурно-типологічного [9], методологічного [1], а також діахронічного [5]. На сучасному етапі розвитку мови відкривається новий ракурс вивчення казки – концептуальний аналіз її змісту, який здійснюється в царині когнітивної лінгвістики, в поле зору якої потрапляють структури репрезентації знань, які стоять за мовними знаками і мовленнєвими творами. Об'єктом аналізу стають концептуальні структури, які можна відслідкувати в семантиці АНК, яка розглядається як цілісний макрознак, що має свою певну логіку організації.

Основна мета дослідження полягає у визначенні закономірностей структурації тих ментальних репрезентацій, які формують концептуальний (психологічний) простір казкових текстів і є необхідною передумовою для побудови казкового тексту як такого і для його розуміння.

Новизна нашого дослідження – у використанні фреймового підходу до моделювання концептуального простору казки як знака, що характеризується певною семантикою. Наше дослідження є фактично розвитком ідей В. Я. Проппа і пов'язане з виходом у царину концептуальної (когнітивної) семантики, де на сучасному етапі розробляється формальний апарат для моделювання вербалізованих знань. Дослідження В. Я. Проппа [7] спираються на чотири основних тези: 1. Постійними, стійкими елементами казки служать функції дійових осіб, незалежно від того ким і як вони виконуються. Універсальна таксономія казкових персонажів зводиться до 7 основних позицій: «позитивний персонаж або реальний герой», «негативний персонаж або шкідник», «дарувальник», «чарівний помічник», «зниклий персонаж», «відправник» і «псевдогерой». Кожен із прототипових персонажів виконує своє

коло дій. Послідовність функцій, тобто композиція казки, розглядається як фактор стабільний, а сюжет – як фактор перемінний. У своїй сукупності сюжет і композиція утворюють структуру чарівної казки. 2. Число функцій у казці є обмеженим. Їх кількість складає 31. 3. Послідовність функцій завжди однакова. 4. Всі чарівні казки мають однотипну будову. Всі діючі особи або персонажі – це особлива система образів, яка включає персонажів першого, другого та третього рядів. Персонажі першого ряду – це головні герої, які характеризуються такими атрибутами, як сміливість, мудрість, доброта, благородство, щедрість. Щоб виконати завдання, що експонується в зав'язці, вони долають цілий ряд труднощів і перемагають в непримиренній боротьбі з чарівними силами зла. В цьому їм допомагають персонажі другого ряду, помічники героїв, без яких неможливо уявити сюжет чарівної казки. В цій ролі можуть виступати як люди, так і тварини та різноманітні фантастичні істоти. Персонажі третього ряду – це антиподи позитивних героїв, які заважають виконанню планів і є втіленням зла, жорстокості, підступності і грубощів. У більшості випадків казкові образи персонажів, на відміну від літературних героїв, мають групову індивідуальність і є типовими [7, 36-41; 9].

В. Я. Пропп допускає відносну свободу казкара у виборі певних персонажів, свободу відпускати або повторювати відомі функції, вирішувати, яким чином він вибере номенклатуру та атрибути дійових осіб, які казкар використовує ззовні.

Функції дійових осіб можуть бути розподілені попарно або тріадами, наприклад: «шкідництво» :: «ліквідація шкідництва». Кожна функція є продовженням іншої і керується логічною та художньою необхідністю. Всі функції формують єдиний стрижень, таким чином, щоб із двох функцій жодна не виключала іншої [7, 54]. Парні функції, тріади та одинарні функції утворюють інваріантну систему, яка дозволяє визначити і класифікувати кожен казку.

Таким чином, в концепції В. Я. Проппа чарівна казка розглядається як щось цілісне, всі сюжети якого взаємопов'язані та взаємообумовлені. Можна припустити, що підхід до моделювання змісту чарівної казки, запропонований В. Я. Проппом, може не тільки знайти успішне застосування, але й отримати подальший розвиток в когнітивній лінгвістиці – сучасній парадигмі мовознавства, спрямованій на вивчення способів отримання, обробки, зберігання та використання вербалізованих знань, серед яких найбільш суттєвими на сьогоднішній день вважаються фреймові структури і моделі фреймових сіток.

В царині когнітивної лінгвістики казковий текст розглядається як цілісна наративна модель, що має свої структурно-семантичні, композиційно-стилістичні та функціональні особливості. Казку розуміють як триєдиний макрознак, який має канонічну форму, певним чином організований зміст і характеризується певною комунікативною спрямованістю, пов'язаною зі шкалою аксіологічних орієнтацій соціуму, його моральними налаштуваннями та еталонами поведінки. Змістовною формою казкового тексту є концептуальна модель-сітка організації вербалізованої інформації. Наші дослідження показують, що ця модель є основою семантики казкового тексту і формується за рахунок предметно-центричних фреймів, які структурують концептуальні поля казкових актантів, або діючих осіб казки. Предметно-центричний фрейм містить систему пропозицій, суб'єктом якої виступає казковий персонаж, а якості, якими він характеризується, формують атрибутивну зону, зону функцій, каузативну та фактивну зони. При актуалізації предметно-центричних фреймів в АНК основні концепти, які формують ці фрейми представлені прототиповими, тобто більш частотними та периферійними образами. Ядро загального концептуального простору АНК (як прототипової категорії) структурується центральною схемою, а периферія цього простору включає трансформації цієї схеми. Взаємодія персонажів казки відбувається в межах казкового хронотопа, під яким ми розуміємо певним чином організований образ простору-часу, який базується на особливій концептуальній структурі. Одним із

структурних елементів концептуальної моделі АНК є сакральні числа, однак роль конкретних сакральних чисел та їх питома вага в АНК різняться. Окремі поняття, які фігурують в концептуальній структурі АНК, можуть бути інтерпретовані як символічні образи, що відповідають архетипам колективного підсвідомого.

Структури знань, які називаються фреймами – це типові пакети інформації, що зберігаються в пам'яті чи за необхідності створюються в концептуальному просторі мислення із компонентів, які містяться в пам'яті, і які забезпечують адекватну когнітивну обробку стандартних ситуацій [11, 498]. Інформація, структурована в межах певного фрейму, концентрується у взаємопов'язаних між собою слотах (інформаційних вузлах). Самі ж фрейми утворюють організовані по різних напрямках сітки, в яких органічно поєднуються декларативні та процедурні знання [11, 502]. Модель фреймових сіток співзвучна теорії семантичних відмінків, розробленої Ч. Філлмором [11, 528-529], який сформулювавши спочатку вчення про відмінкову рамку, надалі надає йому більш широке тлумачення, співвідносячи відмінкову рамку з модельною когнітивною сценою або ситуацією, в якій можна виділити перспективу і прослідкувати ієрархію семантичних відмінків [12, 52-55]. На найвищому рівні фрейму представлена фіксована інформація: факт, що стосується стану ситуативного об'єкта. На наступних рівнях розташовано безліч термінальних слотів, які обов'язково повинні бути заповнені конкретними значеннями та даними. Знаходячись в тісному взаємозв'язку один з одним, фрейми вербалізованих знань стають певним посередником, який відображає способи вираження змісту, характерні для мови [12, 67-68]. За допомогою фреймів можна встановити зв'язність тексту на мікро та макрорівнях, а також – що є дуже важливим для казкового тексту – забезпечити правильний висновок, який дозволить прогнозувати майбутні події на основі схожих за своєю структурою подій, які зустрічалися раніше [11, 256; 10].

Фреймову сітку, яка організує зміст народної казки, можна співвіднести з інформаційною ієрархічною структурою, яка дає можливість типового опису персонажів, їх атрибутів та функцій. При наявності різноманітних варіантів фреймового моделювання, які існують в лінгвістичних роботах та роботах присвячених штучному інтелекту, найбільш наближеною до аналізу структури змісту народної казки, запропонованої В. Я. Проппом, є предметно-центрична модель, розроблена С. А. Жаботинською [3] і використана спочатку для аналізу семантики частин мови. Автором висувається припущення згідно з яким однією із базових (можливо вроджених) когнітивних структур, необхідних для обробки інформації про об'єкти навколишнього світу стає мета-фрейм, який можна прослідкувати в різноманітних мовних фактах:

[[**(СТІЛЬКИ (ТАКОГО (ДЕЩО ІСНУЮЧОГО))) ЩОСЬ ВИКОНУЄ ТУТ-ЗАРАЗ**]

Круглі та квадратні дужки вказують на нерівномірне розташування категоріальних слотів фрейму, які містять інформацію про ознаки предмету **ДЕЩО**, які розгортаються в межах рівновеликих просторів: статичні ознаки, або якості об'єкта (слот **ТАКЕ**), існують в межах його внутрішнього простору, який задається рамками слоту **СТІЛЬКИ**; динамічні ознаки об'єкта (слот **ЩОСЬ ВИКОНУЄ**) розгортаються у зовнішньому просторі ситуації, в якій розміщено **ДЕЩО** (слот **ТУТ-ЗАРАЗ**) [3,102-103]. Аналізуючи концептуальний простір англійської народної казки, можна прийти до висновку про те, що кожен зі слотів може стати категоріальною основою для визначення членів відповідної типової парадигми. Так, наприклад, слот **ДЕЩО ІСНУЮЧЕ** включатиме набори персонажів, які В. Я. Пропп відносить до першого, другого і третього рядів. Типові атрибути цих персонажів можна виявити в рамках слоту **ТАКИЙ**, а їх типові вчинки — в рамках слоту **ЩОСЬ ВИКОНУЄ**. Кількісні характеристики персонажів, наділених груповою індивідуальністю, підлягають аналізу в межах слоту **СТІЛЬКИ**. В термінах семантичних ролей, чи відмінків (бенефіціант, сирконстант, адресат, ціль, причина та ін..), які закріплені за

казковими персонажами, може бути описаний і виділений В. Я. Проппом сюжетний елемент мотивування, який вказує на очевидний зв'язок з ролями сирконстанта і причини.

Слот ТУТ-ЗАРАЗ задає просторові та часові межі ситуації, в якій розгортається казкова дія. Як правило композиція казки може мати декілька локусів «зв'язаних між собою областях простору та часу» [10, 49-50]. Ці області простору та часу співвідносяться між собою згідно з принципом внутрішньо просторового включення. Чергуючись в описі різночасових та різнопросторових подій, які подаються в синтагматичній послідовності, ці локуси забезпечують ту зв'язність казкових функцій, про яку пише В. Я. Пропп. Розгортання казкового сюжету в цілому відбувається в єдиному деперсоніфікованому просторовому та часовому замкненому континуумі, який задається самим початком казки: «В деякому царстві ...жили-були ...»; пор. англ. «Once upon a time, there lived ... ».

Таким чином, пам'ятаючи тезу В. Я. Проппа про те, що всі чарівні казки однотипні за своєю будовою, можна стверджувати, що аналіз семантики казкового тексту, який здійснюється з позицій метафреймового моделювання дає можливість зрозуміти універсальну концептуальну канву казок різних народів. В той же час вивчення концептуальної структури казкових текстів, які належать різним культурам (і різним мовам) є перспективним для встановлення міжкультурних відмінностей, обумовлених індивідуальним менталітетом народу. Ці відмінності можна спостерігати як серед вербалізованих понять, що входять до складу фреймових слотів, так і серед релятивних концептів, які зв'язують фрейми в єдину сітку. Не виключено, що існування таких відмінностей пов'язано з ілокутивною силою народної казки, яка, незважаючи на адресованість до певного етносу, не може не враховувати його культурних стереотипів, вірувань і цінностей.

Бібліографічні посилання

1. Бріцина О. Ю. Традиційні персонажі соціально-побутової казки // Народна творчість та етнографія. – 1983. – №1. – С. 29-36.
2. Дворжецкая М. П. К проблеме лингвистической эффективности речевого текста (на материале английской сказки) // Лингвистика текста и обучение иностранным языкам. – К.: Высшая школа. – 1978. – С. 201-205.
3. Жаботинская С. А. Когнитивные и номинативные аспекты класса числительных: Дис. ...доктора філол. наук. – М., 1992. – 255с.
4. Ладисова Н. М. Экспрессивность как элемент стиля английской литературной сказки: Автореф. дис...канд. філол. наук: 10.02.04 / Минский гос. пед. ин-т ин. яз. – Минск, 1981. – 20с.
5. Лещенко О. И. Особенности реализации антропоцентричности в англоязычных сказках: Дис. ... канд. філол. наук: 10.02.04. – Сумы, 1996. – 186с.
6. Мелетинский Е. М. О структурно-морфологическом анализе сказки // Тез. докл. во Второй летней школе по вторичным моделирующим системам. – Тарту. – 1966. – С. 37.
7. Пропп В. Я. Об историзме русского фольклора и методах его изучения // Уч. зап. ЛГУ. – 1968. – Вып. 72, № 339. – С. 5-25.
8. Саенко Т. И. Интонация как средство реализации коммуникативно-прагматической динамики английской волшебной сказки: Автореф. дис...канд. філол. наук: 10.02.04 / КГПИИЯ. – К., 1987. – 20с.
9. Степанов Ю. С. В мире семиотики // Семиотика. – М., 1983. – С. 5-36.
10. Уэно Х., Коямо Т. и др. Представление и использование знаний. – М., 1989. – С. 49-53.
11. Филлмор Ч. Дело о падеже открывается вновь // Новое в зарубежной лингвистике. Вып. X. Лингвистическая семантика. – М., 1981. – С.496-530.

12. Филлмор Ч. Фреймы и семантика понимания // вновь // Новое в зарубежной лингвистике. Вып. XXIII. Когнитивные аспекты языка. – М., 1988. – С. 52-92.

SUMMARY

The article deals with semantics of English folk fairytales. Conceptual analysis is considered to be a new approach to the learning of folk fairytales. This analysis is performed in terms of cognitive linguistics which deals with structures of knowledge representation, which form language signs and speech patterns. The purpose of the investigation is to identify the patterns of structuring of mental representations which form conceptual (psychological) space of folk fairytale texts. They are considered to be the main prerequisite for both the folk fairytale formation and its understanding. While investigating the folk fairytale texts we have used the frame approach for modeling the conceptual space of a folk fairytale as a sign which is characterized by certain semantics. Our investigation develops Propp's ideas and is connected with conceptual (cognitive) semantics. Nowadays formal apparatus for modeling verbalized knowledge is developed within this field of science. The fairytale text is considered to be a holistic narrative model which is characterized by certain structural, semantic, stylistic and functional peculiarities. It has a canonic form, content and communicative orientation connected with certain moral qualities benchmark behavior. The content form of the fairytale text is considered to be a conceptual net-model of the verbalized information organization. Our research illustrates that this model is the basis of fairytale text semantics and is formed by means of frames. These frames form conceptual fields of fairytale characters and have the system of propositions. Fairytale characters have qualities which form attributive zone, zone of functions, causative and factitive zones. The main concepts which form these frames are represented by prototypical and periphery images. The nucleus of the general conceptual space of the English folk fairytales (as a prototypical category) is formed by central scheme and the periphery of this space includes the transformations of this scheme. The interaction of fairytale characters is

performed within a fairytale chronotope – the image of time and space which is based on a peculiar conceptual structure. Sacred numbers are one of the structural elements of the conceptual model of the English folk fairytales but their role in the English folk fairytales is different.